

נחום לאם

כ"ו אדר ב' תשס"ה

קורע על מנת לתפור

המשנה השנייה בפרק כלל גדול מציעה רשימה של ל"ט מלאכות, וביניהם סוג מלאכות שהן משניות, דהיינו, שאין מגיעות לידי מלאכה גמורה בפני עצמן, אלא תלויות במלאכות חזקות שמעניקות להן הכח להחשב מלאכה שחייבים עליהן בשבת. המשנה מכנה אותן כ"על מנת", כגון: מתיר ע"מ לקשור, מוחק ע"מ לכתוב, הקורע ע"מ לתפור, וכו'. מלאכות חלשות אלה קרוב להכניסן בגדר "מקלקלן". ובכמה מהן יש מחלוקת גם בגמרא גם בראשונים ואחרונים. במאמר זה נתמקד על מלאכת קורע ע"מ לתפור כדוגמא של מקלקל ע"מ לתקן.

הגמ' בשבת דף ע"ג ע"ב אומרת, א"ר כהנא זומר וצריך לעצים חייב שתים אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. והתוס' שבת דף ע"ג ע"ב ד"ה וצריך קובעים שדין זה של זומר וצריך לעצים הוא אפי' לר' יהודה דמחייב במשאצלי"ג, כלומר שאם א"צ לעצים פטור ולא אמרין דכיון שרבי יהודה ס"ל שמלאכה שאין צריכה לגופה חייב יהיה חייבת אלא בזה מודה רבי יהודה שפטור, "דלא מיקרי בעצים קוצר אלא בענין זה, מידי דהוה אקורע על מנת לתפור ומוחק על מנת לכתוב" וכו'. מזה, שהתוספות סוברים שקריעה שלא ע"מ לתפור אינה מלאכה כלל, לא רק שפטור מטעם מקלקל.

ורעק"א בחידושיו (ועי' גם בחידושיו למשניות ובגליון הש"ס על אתר) מקשה על זה מהמשנה ק"ה ע"ב, דהקורע על מתו ועל חמתו פטור מטעם שהוא מקלקל. הברייתא שם לכאורה חולקת על המשנה ואומרת שהקורע על מתו או בחמתו חילל את השבת וחייב, אבל הגמ' סוברת שאין ביניהם פלוגתא, שהמשנה עוסקת במקרה שאין חוב להקורע לקרוע על מתו, ובקורע חמתו שסתם התרגז, שאז באמת חייב אבל מכיון שלא פעל משהו חיובי בפעולתו, פטור מטעם מקלקל, והברייתא עוסקת בקורע על מתו שחייב להתאבל עליו, או קורע בחמתו כשיש תיקון בקריעתו, כגון במקרה "דקא עבד למירמא אימתא אינשי ביתיה" ואז אינו מקלקל אלא מתקן, ולכן חייב על שעשה מלאכה בשבת. עכ"פ קשה על תוס', שהקורע על מתו הוא קורע שלא ע"מ לתפור, ופטור רק מטעם מקלקל, ומעצם הדין הוא מלאכה, אבל לפי תוס' היה לו לפטור מטעם שאינה מלאכה כלל ולא רק מטעם מקלקל, וא"כ קשה על תוס' ממשנתו.

ולעני"ד אציע ארבעה תירוצים לקושיות:

התירוץ הא': "מלאכת מחשבת" היא מלאכה שעל-ידה נעשה איזה חידוש או שינוי. דרך כלל, השינוי יכול להיות בא' משני אופנים – או אובייקטיבי, שגרם לשינוי בחפצא, או סובייקטיבי, שחל שינוי או חידוש בתודעתו וברגשותיו של הגברא. והנה בסתם קורע שלא ע"מ לתפור, אין שום חידוש בחפצא שפעל ע"י הקריעה שלו, וגם אין שינוי בגברא הפועל, ובכגון זה הוא פטור, שהתורה אסרה "מלאכת מחשבת", וזה אינו נכלל במלאכת מחשבת, ואין בזה מעשה עבירה כלל. זוהי שיטת תוס'.

ובקורע על מתו או בחמתו, אמנם אין חידוש בחפצא שלו, בבגד שקרע, אבל יש חידוש בתודעתו, שנתמלא רגשות כעס עד שהתפייס ע"י קריעת הבגד, או שהתפייס מצער האבל ע"י קריעת החפץ. ובכגון זה יש לחקור אם זה נקרא מלאכת מחשבת או לא. ולפי הסוגיא שם שמסיק שפטור רק משום מקלקל, נראה שאמנם נכלל בסוג מלאכת מחשבת, ופעולתו היא מעשה עבירה, והיה צריך להיות חייב, רק שפטור מטעם מקלקל. א"כ משמע שכאשר יש שינוי סובייקטיבי, בגברא, אפילו בהעדר שינוי אובייקטיבי או חידוש בחפצא, הוא מלאכת מחשבת, והפעולה שלו נחשבת כמלאכה, ומה שפטור זה רק מטעם מקלקל את החפצא. וזה לפי המשנה שם, ולהבירייתא מייירי שחייב להתאבל וכו' שאז אינו מקלקל וחייב.

ולפי"ז יש ליישב דברי התוס' על נכון וסלקה קושית רעק"א, שקורע שלא ע"מ לתפור אמנם לא הוא מלאכה כלל, וכשיטת התוס', שאין במעשהו חידוש לא בחפצא ולא בגברא. אבל בקורע על מתו ובחמתו אמנם יש עליו חלות-שם של מלאכה והוא בגדר מלאכת מחשבת, הואיל וחל שינוי מציאותי ברגשותיו, ותיקון זה הוא עיקר ההגדרה של מלאכת מחשבת. אפילו יותר משינוי אובייקטיבי בחפצא. ומה שהוא פטור זה רק בגלל מקלקל בחפצא, אבל יש עליו חלות-שם של מלאכה.

ויש לבחון דברינו ע"י מאמר אחר בגמ' שבת דף מ"ח ע"א, אמר רב יהודה אמר רב הפותח בית הצואר בשבת חייב חטאת, ורש"י על אתר אומר, וז"ל, דהשתא קמשוי ליה מנא, וחייב משום מכה בפטיש, והיינו גמר מלאכה, עכ"ל. משמע שחייב רק מטעם מכה בפטיש, ולא משום מלאכת קורע. וכ"כ המאירי ועוד ראשונים. לפי"ז הפותח בית צואר דומה לקורע שלא ע"מ לתפור, שבשניהם אין כאן מלאכה כלל, ולכאורה זה כשיטת תוס', ורק בקורע על מתו ובחמתו כנראה שפטור רק מטעם מקלקל, אבל הפעולה שלו כן נחשבת למלאכה, וכקושיית רעק"א על תוס'.

והנה פותח בית הצואר הוא ההפך של קורע בחמתו, שכאן השינוי או החידוש הוא לא בתודעתו או ברגשותיו, רק בחפצא, ששינה את הבגד שלא היה ראוי לכסות את עצמו בה עד שפתח בית הצואר. ומכיון שהחיוב שלו הוא מטעם מכה בפטיש, משמע שאין במעשה הקריעה שלו ענין מלאכה כלל, ואין זה בגדר מלאכת מחשבת.

ומכל הנ"ל משמע ששינוי סוביקטיבי בגברא הוא חמור וחשוב משינוי אוביקטיבי בחפצא, שבקורע בחמתו הקריעה נחשבת כמלאכה בגין החידוש בפן הסוביקטיבי, ובבית צואר אין בקריעתו ענין של מלאכה אם כי היה חידוש בפן האוביקטיבי, בחפצא, ואילולי שהיה מתקן מנא לחייבו מטעם מכה בפטיש, היה פטור לגמרי. וההסבר לזה הוא ש"מלאכת מחשבת" קובעת שהעיקר הוא תיקון במחשבתו וכוונתו, בפן הסוביקטיבי שהוא הוא הקובע אם עבר על מלאכה דאורייתא.

הרי שתירצנו קושיית הגרעק"א.

התירוץ הב': הכלל "מקלקל ע"מ לתקן" צריך בירור. המשנה (חולין י"ד ע"א) אומרת: השוחט בשבת וביום הכפורים אף על פי שמתחייב בנפשו שחיטתו כשרה, ובגמ' שם דמיררי בישראל מומר, ותוס' (ד"ה השוחט) מקשים, היאך שחיטתו כשרה, והא מומר לחלל שבתות אסור לאכול משחיטתו? ותירצו שאינו נעשה מומר עד לאחר השחיטה.

והנה הר"ן הקשה על שיטת תוס' שנעשה מומר רק לאחר השחיטה, הלא נעשה מומר "במקצת קמא", דהיינו, כשהוציא דם בתחילת השחיטה, ואיך נאמר ששחיטתו כשירה (לפני שגמר את השחיטה)? ותירץ, דהוי מקלקל על מקצת קמא זו, ולכן אינו חייב אז. ויש מהאחרונים שהקשו על הר"ן, שהלא הוא מקלקל ע"מ לתקן, וא"כ שוב קשה איך נאמר ששחיטתו כשירה.

וראיתי בספר "חידושי העילוי ממיציט" סי' כ"ב שחידש הבנה נאותה בענין מקלקל ע"מ לתקן, שהפשט במקלקל ע"מ לתקן לפי הר"ן הוא לא מפני שאח"כ יבואו תיקונים, אלא דהיכא שהוא מקלקל ע"מ לתקן כך שבלא הקלקול אינו יכול לעשות את התיקון, אז הקלקול מקרי מתקן, דע"י הקלקול יכול לעשות את התיקון. ושוחט בשבת במקצת קמא הוי מקלקל, והתיקון בא רק אח"כ כשגמר לשחוט רוב הסימנים, אבל בשעת מקצת קמא לא היה שום תיקון, וחסר כאן ה"על מנת לתקן". (וזה דומה למ"ש תוס' שבת ק"ה ד"ה הא רבי יהודה בסוף התוס').

והנה על יסוד זה נוכל להבין את הסוגיא של הקורע על מתו ובחמתו, שלפי המשנה הוי מלאכה רק שפטור מאחר שהוא מקלקל, והברייתא מחייבו אם קרע על מתו שחייב להתאבל עליו ובחמתו שרוצה להטיל אימה על ב"ב, והפירוש הוא שכאשר קורע סתם בלי חיוב אבלות או להטיל אימה, אז אין התיקון צריך להקלקול, ולכן פטור מטעם מקלקל, וזהו דין המשנה. אבל כשקורע להתאבל או להטיל אימה, כאשר התורה מחייבתו, א"א להתיקון בלי הקלקול, ולכן נחשב כתיקון וכמלאכה מלאה וחייב עליה, וזהו דין הברייתא, שכשהתיקון בא רק ע"י קלקול א"צ לתפירה אח"כ להחשיבו כמלאכה מלאה, ואף בלי תלות הקורע בשום מלאכה אחרת, חשובה היא כמלאכה כשלעצמה.

והנה יש ג' דרגות: א', סתם פעולה בלי מגמה כלשהי, כגון סתם קורע שלא ע"מ לתפור, שאז שיטת תוס' בזומר וצריך לעצים, שקורע שלא ע"מ לתפור אינה נחשבת כלל כמלאכה. וב', להפך, קורע כשיש בו תיקון גדול וחזק, כגון כשתורה מחייבת אותו לקרוע, וזה הברייתא, שקורע על מתו כשחייב מן הדין להתאבל עליו, ושם א"א להתיקון להתקיים בלי הקלקול. וג', הדרגה האמצעית, שיש תיקון כלשהו אבל לא תיקון מלא וגדול, כגון קורע על מתו ובחמתו כשאין הדין תובע ממנו לקרוע, וזה המשנה שם, שקורע על מתו כשאין התורה מחייבת אותו להתאבל רק שבעצמו מרגיש צורך להתאבל, או קורע בחמתו אפי' אין שם בני בית, וקורע רק לפייס חמתו. תיקון זה אינו מספיק להסיר ממנו הקלקול, ולהכי פטור, אבל די חזק שיש לה חלות-שם של "מלאכה".

ולפי"ז אין להקשות מן המשנה על תוספות, ותירצנו קושיית רעק"א.

אבל עתה עלינו לבאר דין הפותח בית הצוואר שהגמ' אומרת שחייב חטאת, ובאמת, יש בזה מחלוקת רש"י ורמב"ם. הרמב"ם קבע דין זה שהפותח בית צוואר חייב בה' שבת פ"י ה"י, ממש באותה ההלכה שמזכיר דין קורע, וברור שחולק על רש"י בזה, ויש לבאר טעמו שהקריעה בבגד שלם לעשות פתח לראשו וגופו הוא מקלקל ע"מ לתקן, שהתיקון אי"א בלי הקלקול, ממילא חייב והמלאכה היא אמנם קורע.

ולפי רש"י המלאכה היא מכה בפטיש ולא קורע. ומה שפטור מקורע, זה משום שזה ממש קורע שלא ע"מ לפתור. וברור שרש"י ס"ל שלא כתוס', אלא שזה נחשב כמלאכה, אבל הפטור הוא מטעם מקלקל. ומה שהקלקול הכרחי לתיקון, יש לומר שרש"י ס"ל שהכלל של הר"ן אליבא דהעילוי ממיצי' תופס רק אם עשה הכל בבית-אחת, אבל בקימעה קימעה הוי קלקול שלא ע"מ לתקן, ולכן פטור על הקריעה.

התירוץ השלישי: יש נ"מ בין "שלא על-מנת" ל"על-מנת שלא". כשאדם עושה את המלאכה החלשה, כגון קורע או מוחק או סותר, ואין לו מחשבה שרוצה לחזק את המלאכה זו ע"י "על-מנת" להשתמש במלאכה זו לעשות מלאכה חזקה, כגון תופר או כותב או בונה, אז המלאכה החלשה עומדת גלמודה במקומה ללא מושיע לה, ואז אינו חייב עליה. ואז, לרש"י אמנם אינו חייב, אבל מעשה-עבירה יש, ופעולתו נחשבת כמלאכה, רק שפטור מטעם מקלקל. ולפי תוס', לא רק שפטור מעונש, אלא שאין כאן לא מעשה עבירה ולא חלות-שם של מלאכה. אבל, כשכוונתו היתה לא רק של אי-איכפתיות, כוונה נייטרלית אלא כוונה נגדית, שבדאות אינו רוצה כלל את המלאכה השנייה שכרגיל מאוששת את המלאכה החלשה, ובוטח בה בדעת צלולה – וזוהי "על-מנת שלא" לתקן, אז מגלה דעתו שמחשיב את המלאכה הראשונה כמלאכה שלימה ומתוקנת לעצמה שאינה צריכה לשום עזרה ממלאכה אחרת. ועל כן, מלאכה "על-מנת שלא" דינה כמלאכת מחשבת, כמלאכה עצמאית שחייב עליה, אי"כ כוון להשתמש במלאכה זו לקלקל, ורק אז פטור מעונש או חטאת, אבל המלאכה נחשבת למלאכה גמורה, וחילל את השבת.

והנה בקורע שלא ע"מ לתפור, אין לו שום שייכות למלאכה או למעשה-עבירה, וזוהי שיטת התוס' דף ע"ג ע"ב ד"ה וצריך. אבל המשנה והברייתא בדף ק"ה ע"ב מירי באדם אשר באבלו או בחמתו מתכוון לקרוע ודוקא שהקרע יישאר כמו שהוא, סימן לכעסו או לאבלו. וכוונה זו היא "על-מנת שלא" ובכגון זה יש כאן מעשה-עבירה ויש כאן חלות-שם של מלאכה. וכאן, לפי הברייתא הואיל וע"י פעולתו גם קיים מצוה המוטלת עליו, חייב. והמשנה עוסקת בקורע על מתו ובחמתו כשאין עליו מצוה, אלא עושה כן מדעתו וברצונו מבלי להתחשב במצווה, ולכן אמנם הוי מעשה-עבירה ויש עליו חלות-שם של מלאכה, אבל כיון שאין כאן קיום מצוה נמצא שקלקל ולכן פטור מעונש או מחטאת.

ולענין פותח בית הצוואר, הריהו בגדר של "על-מנת שלא", שדווקא רוצה בפתח שיצר, ואין לו שום רצון לתפור את הפתח, ולכן להרמב"ם חייב על קורע. ולרש"י, יש לומר שאינו מפלה בין "שלא על-מנת" ל"על-מנת שלא", ובשניהם הוי קורע שלא ע"מ לתקן שדינו לפי רש"י שיש לו חלות-שם של מלאכה, אבל הואיל שהמלאכה נעשית ע"י קלקול פטור, והחיוב הוא אך ורק מטעם מכה בפטיש.

ובכן סרה קושית רעק"א מאת התוס'.

והתירוץ האחרון: יש צורך להבנה דייקנית במשנתנו בדף ק"ה. האגלי טל (סי' ל' מלאכת מתיר), קובע שיש מחלוקת ראשונים, שרש"י בדף ל"א ע"ב, סובר שכל המלאכות אפי' של "על מנת" אם עשה אותן בלי המלאכה של תיקון, כגון כותב שלא ע"מ לכתוב או קורע שלא ע"מ לתפור, העושה אותן אמנם עשה מלאכה, ופטור מאחר שהם מקלקלים ולא משום שאין בגדר "מלאכה". ותוס' והרא"ש ס"ל שבכגון אלה אינם בגדר "מלאכה", וכמו שאמרנו לעיל.

והנה רעק"א הקשה על תוס' מכח המשנה בדף ק"ה, שתמיד נכנסות פעולות כאלה בסוג "מלאכה", ולכן זה סותר לשיטת תוס' ורא"ש שבהעדד המלאכה המתקנת, כגון תופר או בונה או כותב, אין כאן מלאכה כלל. אבל דא עקא, שקושיא זו תופסת רק אם מקבלים פירוש המשנה לפי דעת רש"י כהנחה מוקדמת, אבל תוס' ורא"ש לאו דווקא לומדים כך, ואדרבה הבנתם במשנה היא אחרת לגמרי. והיא, שהמשנה של קורע על מתו ובחמתו אוחזת בעקב סוף המשנה שקדמה לה, והיא בשבת פרק י"ג, "העושה שני בתי נירין בנירין, בקרוס, בנפה, בכבדה ובסל, חב. והתופר שתי תפירות, והקורע על מנת לתפור שתי תפירות." ואמנם יש ספרים במשניות שגורסים שתי המשניות האלה כמשנה אחת, כך שיש צירוף מידי ביניהם.

והלימוד לפי תוס' הוא כך: הקורע ע"מ לתפור שתי תפירות חייב, והקורע על מתו ובחמתו (שלפי הגמ' מדובר כשאין חיוב עליו מצד הדין להתאבל או לכעוס) הוא דוגמא של קורע שלא ע"מ לתפור ופטור, ולא נחשב כלל כמלאכה הואיל והמלאכה הראשונה-החלשה הזאת היא במהותה פעולת קלקול, ולא רק קורע אלא "וכל המקלקלין פטורים" דהיינו שכל המלאכות שבמהותן מקלקלין – כגון סותר, קורע, מוחק, מכבה – ג"כ פטורים ואינם בגדר "מלאכה" בהעדר המלאכה השנייה-חזקה. ורש"י לומד הפשט במשנה זו כנ"ל, שהקורע על מתו אם כי שהיא כן נחשבת כמלאכה, פטור, שמלאכת קריעה כזו למעשה מתבטאת כמקלקל, וכן כל המקלקלים בכל המלאכות פטור. נמצא שתוס' לומד "וכל המקלקלין פטורין" מוסב על סוג כל המלאכות החלשות שהתנא מכנה אותן "מקלקלין", ובכולן – פטורים מחמת טבען הקלקולי ואינם מכונים כמלאכות. ורש"י לומד את הכלל של "וכל המקלקלין פטורין" שצריכים לדון כל מלאכה ומלאכה לחוד ואם נמצא שיש מקלקל בה, אז פטור אם כי פעולתו יש עליה חלות-שם של מלאכה. וכמו שתוס' לומדים משנתנו זו כצרופה לקודמה, כך רש"י לומד את הכלל במשנתנו כצרופה למה שבא אחריה, דהיינו, "והמקלקל על מנת לתקן, שיעורו כמתקן", שזה נאמר על כל מלאכה ומלאכה פרטית. וביתר באור, התוס' יסברו שהכלל של "וכל המקלקלין פטורין" שייכת אך ורק למלאכות חלשות ומשניות, דהיינו שהן "על-מנת", אבל לא לכל שאר מלאכות שבת. ורש"י מרחיב את הגבול ומישם את הדין של פטור מקלקלין לכל ל"ט אבות מלאכה, כגון חורש או כל מלאכה אחרת, שאם היה דרך קלקול, פטור.

ולפי"ז מעיקרא אין מקום לקושייתו של הגרע"א.